

"גיא חזיון": "זקנים" ו"צעירים" בראשית ביקורת העיתונות העברית

גדעון קוץ

שלום יעקב אברמוביץ', הלוא הוא מנדלי מוכר ספרים,¹ ואברהם אורי קובנר,² מסמלים לכאורה שני הפכים, שני קטבים בדור האחרון של ההשכלה העברית. האחד דמות נערצת ומכובדת על אוהביו ויריביו, ה"סבא" הרשמי של הספרות העברית והיידית. השני – המורד המקולל בחברה וספרות העברית שהמציא את ביקורת הספרות הנשכנית והשערורייתית, איש ריב ומדון שלא היסס לחיות חיים שערורייתיים לא פחות, לעבור על החוק וגם להמיר את דתו... שניהם הרבו להתנגש זה עם זה.

למרות זאת שניהם זכאים לשותפות בתואר "מבקריה הראשונים של העיתונות העברית", ובתחום זה הם גילו, איש איש בסגנונו, קרבה רבה זה לזה בעמדותיהם, בניתוחיהם ובמסקנותיהם.

מאמרי הביקורת הראשונים על העיתונות העברית היו למעשה תוצר לוואי של יוזמת השלטון הרוסי באוקראינה שביקש לעודד את ספרי ה"משכילים" היהודים.

ב-14 בנובמבר 1864 פנה העיתון שיצא לאור בבירה קייב, קייבליאנין, בתיאום עם השלטון המקומי, במאמר ראשי אל "חכמי העם היהודי מכל הזרמים" בשאלות שהעבירו לו הרשויות המקומיות. הנשאלים התבקשו להעביר את תשובותיהם אל לשכת הסופרים של מושל קייב, ווהלין ופודוליה. אפשר היה להשיב גם בעברית, כך נאמר, וכל הראוי לפרסום יודפס בקייבליאנין, הבטיח העיתון. עורכי העיתונים העבריים וסופרים עבריים קיבלו פנייה זו במכתב בצירוף עותק של העיתון.

ממשלת רוסיה ביקשה לדעת אם הדפסת ספרי מדע בעברית תועיל להשכלה; כמה ספרים כאלה אפשר יהיה למכור, לדעת המו"לים העבריים, וכיצד אפשר להגביר את המכירה; אם הפצת "ספרי פילוסופיה תיאולוגית יהודית" מן האסכולה הספרדית עולה בקנה אחד עם ההשכלה; אם רצוי לצמצם הפצת ספרי דת עתיקים מסוג התלמוד או הזוהר או לאסור עליה; מהם התנאים לייסוד בית דפוס לספרים אשר יעודדו את התערות היהודים בסביבתם; אם קיימים כבר ספרים כאלה ומי הסופרים שיכולים לחברם.

מעבר למגמה ה"השכלתית", האנטי-דתית והאנטי-לאומית שבשאלות הייתה בהן הכרה רשמית ראשונה בשפה העברית כלשונה המודרנית של הקהילה היהודית.

גם מנדלי-אברמוביץ' וגם קובנר ענו למשאל. קובנר מיהר לפרסם את תשובתו, שכללה ביקורת חלוצית על הספרות והעיתונות העברית של התקופה בפמפלט שלו, "מחברת" בלשון התקופה, חקר דבר,³ שהטילה פצצה בעולם הקטן של הספרות העברית

בסגנונה הלוחמני והלא מתפשר שאינו נרתע גם מלשחוט כמה "פרות קדושות" של התקופה, חוץ מסופרים כמו אברהם מאפו ויצחק ארטור, שאותם ראה כגדולים באמת גם ברמה העולמית, בלי קשר לשפתם וליהדותם. לביקורת העיתונות יחזור קובנר ביוזמה מקורית בפרק "פרחי המליץ" במחברת צרור פרחים, שבה הוא סקר כדוגמה מאמרים וכותבים נבחרים בשנה אחת, 1866, של העיתון המליץ בביקורתיות וללא רחם, כדרכו.⁴

אליעזר ליפמן זילברמן
(1882-1819).
תמונה: ויקיפדיה

אברהם אורי קובנר (1842-1909).
תמונה: ויקיפדיה

מנדלי מוכר ספרים (שלום
יעקב אברמוביץ', 1836-1917).
תמונה: ויקיפדיה

אברמוביץ פרסם את תשובתו ב"מחברת" משלו שהעביר למשרד המושל ותורגמה לרוסית. תשובה זו נדפסה בהמשכים בעיתון המליץ בשנה החמישית. גם הוא העלה בה את נושא העיתונות העברית שלא נזכר בשאלות הרשמיות. כרגיל אפשר לו אר"ז לומר הכול והשיב באריכות בשולי הדברים.⁵

על בסיס המחברת הוא פרסם מאוחר יותר את ספרו עין משפט, ובו גם את ביקורת העיתונות, אבל איחר במקצת אחרי ספר ביקורתיו של קובנר ו"הפסיד" במירוץ לתואר "מבקר העיתונות הראשון".

כך פותח קובנר את הביקורת הראשונה על העיתונות שתופסת את רוב המקום בפרק המוקדש ל"ספרות החדשה":⁶ "זה כעשר שנים נברא דבר חדש בליטעראטור העברית והוא המכתבי עתים העברים, אשר החלו לצאת מדי שבוע בשבוע בשפת עבר". הוא מתאר את הקמת העיתונים ואת התקבלותם בקרב ציבור הקוראים:

הראשון אשר החל בו לפעם הרוח הזה היה אחד מילידי פולין ה' זילבערמאנן.⁷ הוא הוציא מ"ע (מכתב עתי = כתב עת) המגיד בעיר ליק בפרייסען ויפיצו בין העברים ילדי רוסיא ופולין. העברים התנפלו על העלים הראשונים ויבלעום ככורה בטרם קיץ. כל איש קרא את המגיד בשמחת לב, גם בכל בתי מדרשות ובתי כנסיות. אסיפות וקהילות קראו אותו ברוב עונג: גם אלה, אשר קריאת שפת עבר צחה ומזוקקה תחשב אצלם לעוון, אספו אל ביתם את המכתב העתי הזה. אחרי שלשת או ארבע שנים התקנא בה' זילבערמאנן, היושב מחוץ למדינה וכותב בעד רוסיא ופולין (כי

רוב החתומים היו מילידי ארצנו) ה' פיץ מווילנא,⁸ ויאמר להוציא כמוהו מכתב עתי בשפת עבר בוויילנא. מחשבתו זאת עלתה בידו ואחרי אספו חתומים הוציא מ"ע בשם הכרמל. אחריי החרו החזיקו ה' צעדערכוים⁹ וה' גאלדענבלום¹⁰ ויחלו להוציא מ"ע בשם המליץ באדעססא.

אחרי התיאור ההיסטורי הגיע שלב הביקורת עצמה, וקובנר הבהיר מלכתחילה כי כגודל הציפיות כן גודל האכזבה. העיתונים לא עמדו בדרך כלל בתפקידים שהמחבר ייעד להם, לפחות לא במלואם.

שלושה המכתבי עתים האלה (ממ"ע המבשר הרביעי, הוא מעיר, היוצא בלעמבערג [לבוך] לא נוכל לשפוט מאומה, כי לא ראינו ממנו אך איזה עלים, ובכלל לא נפלה [שונה] הוא מיתר השלשה) נתנו תקוה בלבנו כי יוכלו להביא תועלת לא מעטה להעברים. הראשון בישוב מחוץ למדינת רוסיא, אשר שם העברים כבר התנערו מערמת אפרם [ו]הפשיטו מעליהם בגדיהם הצואים, יביא לנו בלי כל ספק – אמרנו בלבנו – מדי שבוע בשבוע מחזה מאחינו העברים שמה, ובהם יתקנאו עברי רוסיא ופולין. השני בישוב בין המון העברים בעיר גדולה ווילנא, איפו הפאנאטיזם עם כל מחנהו שוקט קופא שם בקרבם ויעשה עוד פרי באושים – יראה לכלכל את רוח העם הזה, יעלה מזור לתחלואיהם ויעירם מתרדמתם ויקצם לחיות לרוח העת החדשה. השלישי בישוב בעיר אשר לחוף ימים תשכון, בקריה עליזה אדעססא, אשר מעבר מזה ההשכלה תקעה לה שם יתד במקום נאמן, ומעבר מזה עברים רבים ישכבו עוד למעצבה באופל וצלמות. א"כ [אם כן] יראה המוציא לאור להפיח חיים חדשים בלבות העברים, לקרב הקצוות ולעשות מהן אגודה אחת הולכת הלוך וגדול בסלם ההשכלה. כזאת וכזאת היו תקותינו, אך נראה מה עשו באמת!

התפקיד להעברת מידע על חיי היהודים ה"מתקדמים" במערב לאחיהם הקוראים במזרח אירופה היה להמגיד. התפקיד להוצאת היהודים מן הגטו החרדי של ווילנא, אל "רוח העת החדשה" – להכרמל. התפקיד לקידום אחדות העם, בין החוגים המשכיליים למסורתיים – להמליץ באודסה. ומה עשה הראשון שבהם, המגיד, שהתקבל בהתלהבות רבה בכל החוגים, כולל חוגי הספרות העברית שבחיתוליה?

המגיד, אחרי אשר מלא עלי החצי שנה הראשונה במכתב תהלות מאת כל סופרי העברים על מפעלו הגדול הזה, החל להביא חדשות מכל עבר ופנה אשר דבר אין להן עם העברים ואשר לא תוכלנה להביא כל תועלת להן, ואשר טובות הנה אך להפיל חבלי שינה על עפעף, כן הרבה לספר צדקת פזרון עם עבר, אשר הביאו נערים קיטים מערי מולדתם, החפצים להתגאות בראותם את שמם נדפס. זה בא ומספר כי הגביר וכו' וכו' [...] נרב סך כזה על בנין בית המדרש, וזה ירבה תהלות אין חקר לו. [...] על כי בנה בית מרחץ על חשבוננו. זה ישמח אלי גיל, כי רב חדש בא אל עירם וידרוש לפני גברים נפלאים בסודות התלמוד. וזה ירבה תאניה ואניה, ירים בכי כבנות יענה,

כי לוקח עטרת ראשם הגאון הגדול, התנא האלהי, [...] וכו' וכו': ובדברים כמו אלה המליא את כל עליו.

אך עוד רעה מזה עשה המגיד בהקדישו מחציתו לתורה ותושיה. הלא צחוק מכאיב לב הוא זה. כי לא מצא די דברים זמנים, דברים אשר העת החיה קוראת להם למלאות בהם את עלה אחד במשך שבוע ימים, עד כי הוכרח להקדיש מחציתו לדברים של הבל! [...] ובאמת המ"ע הזה נהפך לכותל ביהמ"ד [בית המדרש], אשר כיודעים וכלא יודעים יצפצפו ויהגו בגרונם. זה בא בפלפולו וזה בדרשתו, זה בפירושו וזה בהגהתו. וכל, אלה עשו המשכילים, אשר יתפארו, כי זורעים אור המה בישראל".¹¹

שמואל יוסף (רש"י) פין
(1818-1890).
תמונה: ויקיפדיה

אלכסנדר הלוי צרבוים
(אר"ז, 1816-1893).
תמונה: ויקיפדיה

ה"פרובינציאליות" היא אפוא חטא בראשית של המגיד. המבקר שציפה, כאמור, לקבל מידע על חיי הקדמה והספרות הגבוהות, גם האינטלקטואליות, של יהדות המערב, קיבל במקומו דיווחים של כתבים מתחילים מעיירותיהם על אירועים שאין בהם, לדעתו, עניין לציבור הקוראים הרחב והם מרדימים אותו. קובנר פוסל, למעשה, את המרכיב העממי של העיתון ואינו רואה בו בחירה מודעת אלא מכורח: מחסור בכותבים מיומנים והיעדר סלקטיביות בעריכה. סיפורים היסטוריים על עם ישראל וחדשות מפזורות ישראל נידחות אינן חדשות בשבילו. המבקר תומך בעיתונות אליטיסטית ובעלת שליחות, ומתאכזב גם מהבחירה להוסיף לכתב העת מדור תורני ("הצופה") שהופך אותו ל"בית מדרש",¹² שבו היהודי ממלמל בשפתיו טקסטים שאינם אומרים לו דבר. רוח הזמן החדש אינה נושבת בין דפי המגיד. הוא מחשיב אותו, אגב, בטעות, כביטאון של חוגים הקרובים להשכלה, ככל הנראה בגלל השוני ביחסים שבין דת למודרניות בקהילות המערב לעומת אלה של רוסיה.

גם מהכרמל הוא אינו חוסך את שבטו ומביע את אכזבתו מכך שלא הפך למדיום רעיוני אם כי הוא מדרג אותו מעל המגיד מבחינת העמידה בצניפות.

הכרמל לא סלל לו דרך חדשה, לא שם לו למטרה איזה דעות ומחשבות חדשות או ישנות, אשר אליהן יהיו כל היום, אך בלי חשבון יאסוף אל כרשו (כרסו) מכל הבא בידו. כמו המגיד מלא הנהו צדקת עם עבר ופזרונו, כמוהו ירים בכי במות מי, וישמח אם מי קנה לו עליה בבית הכנסת בעד חמשים ר"כ (ורובל כסף): כמוהו הקדיש מחציתו לתורה ולחכמה – התורה תעקם את הכתובים ותישרם, תחפש ראמות ונשגבות בדברי בעלי התלמוד ועל מדף נוטריקון ירבו לדבר עד הלום ועוד אלפי 'ברים כאלה, אשר לא יביאו כל תועלת. החכמה תדבר מידיעות הטבע, רובם העתקות [...] אך בכל אלה לא נוכל לחדר תחת לשוננו, כמי במשך העת הזאת נדפסו בכרמל גם דברים רבים ונכבדים, אך להם יאות כבוד ויקר, יען כי הענין אשר דברו ממנו חדש אצל העברים וגם נכתבו בשפה צחה ומוכנת.¹³

חטאי המגיד ניכרים אפוא גם בהכרמל ובעריכתו, כולל מדור, מיותר לדעת המבקר, על ענייני דת שדעתו עליהם ברורה, אך גם המאמרים המדעיים מועתקים ברובם או אינם עומדים בקריטריונים של המשכילים בני הזמן.

שנה אחרי כתיבת דברים אלה, כשעבר לכתוב בהכרמל, משבח קובנר את פין על "המהלך החדש" ש"לקח לו עיתונו", במיוחד כשהנהיג בו את מדור הביקורת "המצפה": "...הפחת במכתב-עתך רוח חיים, אשר לא היה בה מראש ואשר זה היה כל חסרונו [...] עד היום היו 'האמת והשלום' נר לראשך. בכל זאת לא הרבה הרוויחו בזה הקוראים. לא כן הפעם, בעת אשר רשאית ונוכחת, כי לא לנצח נמצא ישועתה אם נשמור את השלום ונודה על האמת כמו שהיא, בלי הביא כל דבר במשפט, והבאת במכתב עתך רוח חיי, החוקר ומביא כל דבר בכור המשפט".¹⁴

הבעת דעה נחרצת וחריצת משפט הן שמבדילות אפוא, לדברי קובנר, בין עיתונות "חיה" לסתם חוברת של לימוד מידות טובות. הביקורת היא בסיס העיתונות ונשמתה. העיתון השלישי ברשימתו של קובנר, המליץ של אודסה, ממקום אצלו בראש הדירוג, הגם שאינו חוסך את שבטו ממנו.¹⁵

המליץ, גם אם בראשית שני יציאתו לאור משך עליו עיני משכילי רוסיא ביחוד, יען כי תחת שבטו עברו כמה תחלואי בני ישראל בלי משוא פנים, נגע גם בהחסידות אשר נפרצה בהחבל ההוא ויפריע לשמחה: בכל אלה כהמגיד והכרמל השליך אחרי גיוו דברים רבים הדרושים מאד לחפץ הזמן, ויאסוף קרבו המון דברים נבערים אשר אין להחיים עמדם מאומה ואשר אין להם כל מקום במ"ע זמני. כמוהם הקדיש בשנים הראשונים לצאתו לאור מחציתו לאמרי שפר, המה באורים והשערות בספרי תנ"ך ובעלי התלמוד. אולם אחרי כל אלה לא נוכל להכחיד תחת לשוננו כי המ"ע הזה פעל ועשה הרבה מאד לתועלת העברים יותר ממרעיו. בו נמצא לפעמים לא רחוקות דברים יקרי ערך, ישתדל ללכת עם הזמן, ויראה לשנות מעמד העברים כפי הרוח החדשה. ואם גם שם נראה, גם בימינו אלה מאמרים נבערים כמו "חובת כל היצורים", מכתבי תפלות וברכות, וכדומה, בכל אלה יש בו רוח חיים ומטרה אשר אליה יהיו. לא כן הראשונים, המה על עמדם יעמודו או יצעדו עוד אחורנית!.

אף על פי שחזר על שגיאות קודמיו, המליץ עומד חלקית בקריטריון העיקרי שדורש המבקר מעיתון עברי בן זמנו: "ללכת עם הזמן". אבל בהערכה מסכמת על העיתונים העבריים הראשונים באירופה, "הצד השווה שבהם שכלם לא ידעו מה העברים שואלים מהם, כי כלם ילכו למו לאט לאט, יראו לנפשותם פן יספו; גם מאמרים המדברים בלי משוא פנים לא קבלו". כאן בא הגילוי הנאות: "גם אנחנו שתינו מצינו את הכוס הזאת, כי מאמרים אחדים ממנו שבו ריקם, יען כי לא נתכסו בעור כבשה תמימה, גם המו"ל בעצמו, במכתב מיוחד אלינו, הודה כי טובים ונכוחים המה". וקובנר מוצא סיבה למצב, הנעוצה ביחסי התלות הלא בריאים שנוצרו בין העיתונים, כותביהם והקהל.

מוציאי מ"ע לאור לא ימלאו שקם זהב, החתומים מעטים וההוצאות מרובות. לכן יקבלו כל דבר הבל מאנשי שם, יען כי האחרונים יאספו להם חתומים וכדומה. א"כ (אם כן) לא יוכלו (גם לא יאבו) לשלם מחיר חלף המאמרים. לכן יוקירו ויכבדו את הסופרים ההם אשר יכבדו כל פני כל העם, והיה בכוא מי לפגוע בכבודם, אז אם גם האמת תלין עם המבקר, לא יכלו להדפיס את דבריו, פן יעלה עליהם אף הסופרים האוטוריטטיים (בעלי הסמכות והחזקה) וחדלו מכתוב. כן, כבר ידוע כי העברים לא ירגישו עוד כל חסרון במכתבי עתים עברים, והחתומים האחרים אשר להם, המה כמו דד כופה אותם לתת מה שיתנו – והחתומים האלה לא יוכלו נשוא דברים חופשים, אשר בוטים המה כמדקרת חרב ויחדלו בעבור זה להיות חתומים על המכתב העתי. בין כה דברים רבים אשר יכלו להביא תועלת להעברים יתמו בחשך, ודברים אין להם כל שחר יתנוססו על המ"ע האלה.

והנה ההסבר: הכנסותיהם של המוציאים לאור של העיתונים נמוכות. הם אינם יכולים לשלם שכר סופרים, ולכן חשוב להם לפרסם דברים של כותבים מפורסמים ששולטים בשוק הקטן, שעדיין נמצא בחיתוליו, של הספרות והעיתונות העברית שמושכים קהל, לכן אינם מסתכנים בפרסום כותבים מקוריים מחשש להבריח את קהל הקוראים, מה שמביא לקונפורמיות ולדריכה במקום של הענף... כדי לשנות את המצב מציע קובנר הפצת העיתונים בחינם על ידי הגוף האחראי לעידוד ההשכלה בקרב הציבור היהודי, שנהנה מתמיכה ממשלתית.

והנה על דבר מכתבי העברים, אשר יוכלו להביא רב תועלת זאת העצה היעוצה, כי ישתדלו חברת "מפיצי השכלה בישראל" הפיץ מ"ע חנם אין כסף, כי אם גם אם יתנו להם את המ"ע בעד שני ר"כ (רובל כסף) לא יקבלו, כי קשה מאד להעביר, גם העשיר, להוציא מתחת ידו כסף, גם מ"ע, על דבר אשר לפי עתו לא יביא כל תועלת. לא כן אם יתנו לו חנם. אז יקרא ברוב עונג, ובין כה יכנסו בלבו דברים טובים ומועילים, וברבות הימים יכין לחבר את תועלת המ"ע, וישלם אז ככל אשר ידרשו ממנו, בנפש חפצה.¹⁶

חברת מפיצי השכלה אימצה, אגב, לפחות חלקית את הצעתו של קובנר באמצעות קניית חלק מהגיליונות של כתבי העת שמצאה כי הם ראויים לקידום ולהפצתם בקרב הציבור

ולתמיכה. אך, כמובן, תלות כזאת לא עלתה בקנה אחד עם רצונו המוצהר של המבקר לתת ביטוי לקולות חרשים וחרייגים, אלא בכיוון הרצוי למממן הציבורי. שאלת חופש העיתונות נותרה פתוחה...

כנגד ביקורתו הנוקבת על העיתונות העברית הרעיף קובנר שבחים דווקא על קול המבשר, עיתון היידיש של בעל המליץ, צדרכוים: "כבוד ויקר בעד המ"ע הזה. הוא היה הראשון אשר בו החל לפעום הרוח הזה, כי דרך זה נוכל להגיע אל המטרה הדרושה. ובאמת חפצו הצליח בידו. בו יהגו זקנים ונערים, נשים ואנשים, וכל אחד מהם ימצא בו איזה דבר טוב ומועיל לנפשו". והוא קרא לתמוך בו ובעיתון יידיש נוסף היוצא לאור בליטא, משום שהם מפיצי ההשכלה הטובים ביותר, בגלל קהל הקוראים הגדול. אך גישה "עממית" זו אינה עולה בקנה אחד עם גישתם של ראשי ההשכלה, לפיה דווקא העברית, שפת התרבות העתיקה שאינה שגורה בפי העם הפשוט, היא שיכולה לשמש כ"גשר" לתרבות הכללית, הרוסית והגרמנית.

לבסוף העלה קובנר את הצורך בפרסום ירחונים, ז'ורנלים, לענייני ספרות, חברה ומדע, כמקובל בעיתונות האירופית, שיוכלו לכלול מאמרים חשובים בשלמותם, בלי שייפלו לידי שבועוני החדשות "אשר גם אם יאספו איזה מאמרים טובים, לא יוציאו אותם מהחל ועד כלה, כי אם ינתחום לנתחים קטנים מאד, עד אשר תפארתם תאבד, בצאת פעם אחת בשבוע דברים אחדים מקוטעים ממאמר גדול".¹⁷

ביקורת העיתונות של מנדלי מוכר ספרים הופיעה גם היא בתשובה לרשויות ב"מחברת" מתורגמת לרוסית בעקבות המשאל של קייבליאנין. היא התפרסמה בהמשכים בהמליץ עוד לפני פרסום "מחברתו" של קובנר, והוא מחה על "הענקת" תו החלוציות ליריבו, גם בתחום ביקורת הספרות. "כמדומה לי שאנכי הקדמתי לשאת נס מבקרת בספרות העברית בארצנו ולתקוע בשופר גדול לחירותה מן אנשי השם המדומים וכו', מבלי פחד מדבת כותבים רבים מגור עלי מסביב. לא בסתר רבתי וכתבתי מאמרי בקרת שונים".¹⁸ לגופן של ביקורתיו הסתפק אברמוביץ' בהתייחסות לשני כתבי העת שיצאו לאור אז ברוסיה: הכרמל והאכסניה שלו, המליץ. בפתיחה לחטיבה העוסקת בנושא זה בסדרת מאמריו,¹⁹ הוא כותב:

זה ארבע שנים, למן העת התעוררו בארצנו אנשים חכמים וידועים להוציא מכתבי-עתים בשפת עבר, מדי שבוע בשבוע, לראשונה הוציא החכם ש"י פיין בוויילנא את מכתב-עתי הכרמל ובעוד איזו חודשים הוציאו החכמים אלכסנדר צערערבוים והד"ר א"י גאלדענבלום באדעסא את מכתב-עתי המליץ. עתידות טובות ונעימות חזינו לנו בדמיונו ושמחנו שמחה גדולה בשמענו כי גם לעמנו יצאו מכתבי-עתים! הן במכתבי-עתים יפכו עלינו רוח העת החיה והיתה אמונת עתם חוסן ישועות חכמה ודעת.

המהלך הביקורתי של מנדלי דומה אפוא לזה של קובנר: הציפיות – והאכזבות. והוא פותח בכרמל.

מי אפוא אשר נחלת אהבת עמו לא עוממה [עומעמה] בו ולא שמח אז אתנו למשמע אוניו את הדברים האלה. כי ככרמל בהרים, אשר שם נקדש אלהי אמת, ועובדי הבעל ונביאי השקר נכלמו ממעשיהם, כן הכרמל הרוחני יקדיש גם הוא את שם האמת וכל הבעלים בעמנו, בעלי מופתינו וחרטומינו ומתעתעינו ילכשו כמעיל בשת, יען כי יכלול בתוכו חכמה, מוסר, בינה ודעת, עצה ולקח ולדרך החיים בו השער! הוא ירדפנו מעמדתנו, מנוחה ידריכנו וינהגנו על דרך החיים והשלמות... ככה חשבנו וככה קיוונו בתחלה, אבל משך ארבע שנים הראנו לדעת, כי אך חלום נעים היו כל תקותינו. לא נוכל להתאונן על סופרי ישראל כי התעצלו במלאכתם ומנעו פרי עטם. חלילה לנו! הלא בזאת חטאנו חטאה גדולה נגד האמת. הן מכל עבר נשמע שריקות עטים ונהרי נוזלי דיו נהרו להשקות מכתבי העתים ורוח הכתיבה נשפך על כל בשר, וכתבו בנינו ובנותינו, זקנינו חלומות חלמו, ובחורינו חזיונות ראו, וגם על התינוקות של בית רבן ועל עלגי לשון נשפך רוח הכתיבה! אבל יותר יש להתלונן על סופרינו, אשר היו זריזים במלאכתם יותר מדי והרבו עד מאד [ב]דבריהם ופרי עטם, שאין להם התיחסות מה עם מכתבי העתים. אין קצבה להבאורים והפרושים ולהפלפולים שצמו במשך ארבעת השנים הללו, ואין קצבה להאבטוריטיטים [לבעלי הסמכות] החדשים מקרוב באו! לתאבי ישנות הן שם השער הם יבואו בו וקוראים: אשרי מי שבא לכאן וחדשות אין בידו! אשרי ילדותנו אם בעינים עצומות תאחו בכנך זקנתנו! אשרי מכתבי-עתנו אם כסרטן ילכו לאחור ולא לפנינו! אשרי סופרינו, היודעים לעשות חונף ויאחזו בדעות אבטוריטיטינו! הימים עוד ימי שלום ושלום, ימי אורח וטובה להרבה מסופרי ישראל, אין פרץ ואין צוחה ואין שאלה ואין ספק במכתבי העתים הנמצאים כמעט רק בידי הכותבים לברם, מאשר הם מכבדים ומרחמים ואוהבים זה את זה, וביתר העם אין להם מהלכים, מפני שהם לא יוכלו למצוא בהם כבוד ועונג זו.²⁰

הכרמל לא עמד אפוא בציפיות המבקר. הוא לא ידע להוביל קו מחדש ולוחם, אלא העדיף להיצמד לקו השמרני. האשמה נעוצה, לדעת אברמוביץ', הן בחומרים הכתובים שהגיעו למערכת, הן בעורכים עצמם שלא רצו להשתחרר מן הקונפורמיזם. מבחינת הכותבים, הבעיה איננה מיעוט הכותבים. בלשון סטירית חדה מתאר אברמוביץ' איך התלהבות הכתיבה אחזה בכול – מן הזקנים ועד תינוקות של בית רבן. אשמת הסופרים היא שהם כתבו יותר מדי, אבל לא יצרו שום יצירה פורצת דרך, לא מבחינה תוכנית ולא מבחינה לשונית, ואין שיעור לפלפולים ולפירושים בנוסח התורני המסורתי. להפך, העיתונות יצרה בעלי סמכא חדשים, "אוטוריטיטים", שלא השאירו מקום לכתיבה עיתונאית אמיתית. הם שומרי הסף בסיון החומר הנדפס, וסיסמתם: "אשרי מי שבא לכאן וחדשות אין בידו". בעיה נוספת של העיתונות: הם הפכו לנחלתם הבלעדית של העיתונאים עצמם, המלאים באהבה והערכה עצמית, וגם כמובן עוסקים בהתגוששות ביניהם, אבל מתעלמים מהציבור. העיתונות אינה פתוחה לציבור ואינה עממית. אמנם, מודה אברמוביץ', "במכתבי העתים נמצאו גם דברים טובים ודברי חכמה, אבל המאמרים האלה המה נפוצים ונפרדים כצאן שאין להם רועה, וכפליטים מצבאות

חיל ולגיונות שונים, אשר לא יערכו למערכה מסודרת אחר". זו, כמובן, אשמת העורכים שאינם יודעים לבנות את העיתון ולהפוך אותו לישות שלמה. והעורך אר"ז, שנהג ממילא להשיב לכותבים דבר באריכות בשולי מאמריהם, חש בסכנה והערותיה התגוננויותיו למאמרו של אברמוביץ' הולכות ומתארכות, אך הוא ממשיך להעניק במה לכותב המוכשר. "החובה עלינו להזכיר", מסייג עוד אברמוביץ' את דבריו, "שנמצאו שמה גם איזו מאמרי בקרת אשר כותביהם הרהיבו לדברר מעט חפשי בשם האמת, אבל המאמרים ההם העירו עליהם חמת סופרים רבים ומשבר רוח צעקו על בינת אדם שהרהיבה להפריע ולהחריד מנוחתם, לבלע ולזול כבודם והדרם. מהצעקה ההיא נוכחנו כמה עזה דבקות סופרינו בדעות מקובלות וכמה ידבקו באבטוריטיטים לאהוב ולרחם אותם".²¹ בין הכותבים שוברי המוסכמות שנבלמו בשם הקונפורמיות, השמירה על המוסכמות, נמצא גם קובנר. בהמשך הסדרה ממשיך אברמוביץ' להביע את אכזבתו מהכרמל וטוען כי העורך, רש"י פין, לא עמד בדרישות תפיסתו את תפקיד העיתון לעומת הספר והצרכים החדשים שעליהם הוא בא לענות.²² פין נתן ביטוי לתפיסתו זו בגיליון 31 של השנה השלישית של עיתונו:

כפרוץ ההשכלה בארץ ורבו מחסורי האדם בכל פנות שהוא פונה, וההמצאות הבאות לרגל המחסורים, גם הנה מתנגשות ומפנות מקום למחסורים חדשים, ראו נבוני הדור כי צרו צעדי אונם בנתיבות המכתב בספרים וכדי ריק ייעפו להתחרות בהם עם הזמן הנרדף על צוארו מרדף בלי חשך ויאמרו לתת כנפים לדבריהם, גם לעוף אחרי העת החיה ולהעבירה וימצאו את מכתבי־העתים. העמוד גדול אשר כל בית מכתבי־העתים נשען עליו אשר ישימו לחקרי חכמה ומדע פניהם, יחקרו אחרי מקור הטעות והמכשלות אשר החכמים נכשלים בהם, אשר מחסורי החנוך וסדרי הקהלות לנגד עיניהם, יביאו במשפט את כל הנעשה בעולמות אלה, יתנו לכל רוח משקלות עלומות כל נגע ופגע ויציאו לאור, וזאת תורת הבקרת.²³

פין רואה את "הביקורת" ואת מקור הטעויות והשגיאות המכוונות. כבסיס קיומו של העיתון אברמוביץ' אינו מוצא בכתב העת של פין את ה"כנפים" שעליהן כתב. אם הבסיס שעליו נשען העיתון הוא חקר האמת והביקורת, אין מקום לדבוק בדעות מקובלות ול"אוטוריטות" אסור לערער על דבריהן.

במכתבי העתים יתנו האנשים, לפי דבריו, כנפים לדבריהם לעוף אחרי העת ההיא ומחסורי הזמן! ולא יזהו דברים יתנו כנפים... הנה בלי ספק לא לדברים של מה בכך, לא לפירושים ולפולפולים ולדעות מקובלות, אבל – יאמר החכם פין – העמוד הגדול, אשר מכתב־עתי נשען עליו הוא חקרי חכמה ומדע, החקירה אחרי מקור הטעות והמכשלות! אר"ן הוא מחויב לדעת, לבקר ולהבחין ולבלתי הרבק בדעות מקובלות ובאבטוריטיטים [...] אמת, מה נהדר היה מכתב־עתי שיצא כפי מחשבתו הטובה ורעיון לכו הטהור [...] מכתב כזה הרבה עד מאד להשכיל והיטב, אבל – אוי לי אם אומר – אבל אם כוונתו רצויה, הנה הנסיון הראה לנו כי מעשיו אינם רצוים.

הן מי אפוא מהקוראים לא יודה שאין הכרמל בפועל מתאים עם כל מה שחשב עליו
פין במחשבתו? ומי אפוא הוא אשר יקרא בהכרמל ולא ישאל: איה הכנפים ואיה
אברותיו לעוף בהן אחרי העת החיה?

בפרק הבא בסדרה אברמוביץ' ממשיך להתווכח עם טיעונו של פין שאותם הוא רואה
כסותרים.²⁴ הוא מצטט את פין כמי ש"התנצל" על כך שאין הוא יכול למלא את התפקיד
המוצהר בעיתונו, כי "מדעתנו כי לא על ברכי המחסור המורגש נולד המכתב־העתי הזה,
ונהפוך הוא, כי אך לומר להעיר און ולפקוח עינים על המחסורים שרבים דשים בהם
מבלי משים, ועל המכשולים שרבים נכשלו בהם ואינם יודעים כמה יכשלו; ומדעתנו כי
רבים גם מן היודעים והמבינים יחפצו לדבר את אשר בלבבם, לכלי ישאו עליהם חרפת
מחרפים וגדופים עם, היו דברינו בענין הבקרת לכל דבר אך מעטים". כלומר, למרות
הכוונה לחשוף את המעוות ולמתוח עליו ביקורת, רבים מהכותבים אינן מודעים לכך
שהם טועים ומטעים, והוא מודע לכך שרבים מהכותבים חששו להביע את דעתם כדי
שלא יוקעו כ"אויבי העם". עם זאת "לא נוכל לזכות אותו בדבריו אלה, הסוטרם [כך]
לדבריו הראשונים", שבהם טען כי כתב העת נחוץ ליהודים יותר מכל עם אחר משום
שרבים מהם חסרי השכלה ואינם דוכרי שפת המדינה. "אין זה כי אם יראת העם בפניו",
קובע בלגלוג מסוים המבקר, "ולא מצא את לבבו להוכיחם ולהעירם לדעת מה הזמן
דורש מאתם, מדאגה מדבר פן ירננו עליו ומדאגה מדבר פן יתמעטו לוקחי הכרמל, ומי
יודע אולי מדאגה עוד מדברים אחרים". כלומר, העורך עצמו נמנה עם אותם כותבים
שחוששים לומר את דעתם. "אנחנו חלילה לנו להאשים בעבור זה את המוציא לאור,
אדרבה אשרי אדם מפחד תמיד, הזהירות והפחד היא מרת חכמים! אבל לב חכם יחשב
דרכו, לדעת ממה יפחד וממה לא יפחד. ולדעתנו אין כל פחד לעיני החכם פין", רוצה
להאמין אברמוביץ'. "אם מחפצו הצלחת עמו ישחרהו מוסר [...] אמת כזאת נוכל
להאמין להחכם פין, אשר מדעתו כי לא רבים, גם מן היודעים והמבינים, יחפצו לדבר
את אשר בלבבם". אבל אברמוביץ' מביא את תלונתו של אחד מהכותבים בהכרמל, א"ב
גאטטלאבר, המתלונן שהעורך הפסיק את הדפסתו בהמשכים של ספרו בכתב העת "מפני
אשר יצאתי לשטן לאנשי הקצוות, העוברים גבול וחולפים חוק מזה ומזה". כלומר, פין
הפעיל נגדו צנזורה כדי לא להסתבך עם הקיצוניים.

בסופם של פרקי ביקורת העיתונות בסדרת מאמריו אברמוביץ' מסכם ומבהיר ש"לא
התכוונו חלילה לפגוע במיוחד בכבודו היקר לנו מאד, ואולם כל חפצנו להגיד כי גם
איש נבון כמוהו, יודע חוקי חיים ומחסורי הזמן, הנה גם הוא לא יוכל לנצח את הסבות
הנצבות לו לשטן בדרך, ובמכתב־עתו הכרמל לא עשה אשר זמם ולא בצע אמרתו".²⁵
מכאן הוא עובר להוכיח ש"אין לפניו משוא פנים", לתרגיל העדין של מתיחת ביקורת
על מארחו, עורך המליץ, אלכסנדר צדרבוים, אר"ז. המבקר מוצא כי המהלך שאימץ
עורך המליץ מלכתחילה, הניסיון "להשלים" בין המחנות ולמצוא את שביל הזהב, מסוכן
ורצוף מלכודות ומצריך אומץ, ביטחון עצמי ומופע קסמים של ממש...

המטרה אשר שם לו ידידנו הנכבד צעדערבוים, היא "לרדוף שלום בי האמונה וההשכלה", הלוא היא כתובה על מכתב עתו, המליץ. גדולה וכבדה היא מטרתו זו. הן על כל פסיעה ופסיעה ימצא הרודף שלום דעות מקובלות ואמונות טפלות ומנהגי שוא מורגלים ועוד מעשי תעתועים והבלי בליים, שרבים דשים בהם ומקדשים אותם. עוד מראש ראינו את המכשולים הרבים אשר בדרך סכנה זו, ולכן השתוממנו מאד על אומץ המוציא לאור כל בטחונו הגדול ביכלתו ועוצם ידו, להאבק עם כל המקטרגים והמשטינים ועם כל המכשולים ולעשות שלום [...] בכליון עינים חיכינו לראות הגבור המשכיל הזה, בצאתו לפעלו הקשה נגד כל העם, בתאות נפש צפינו למעשי שמשון החדש [...] קוינו לצאת המשחק הפלאי הזה על הבמה ולעלות נפלאותיו לעיני כל הקהל, כאשר הודיע. והנה זה יצא! [...] והנה זה הלך ילך ארבע שנים! [...] ואיה כל נפלאותיו? תשאלו, איה גבורותיו [...] הסו, הסו ידידים! אל תשאלו, החכם צעדערבוים ילין מאד על השואלים אותו ובאפו השיב זה מכבר [...] בתשובתו השגורה על פיו, לאמר: נקל לכם לדון את המו"ל בטרם נגעתם למקומם, לו ידעתם את כל התלאות אשר ישבעו בגלל טפח של אמת שהם מגלים, לו ידעתם כמה מקטרגים יקנו להם בכל יום מפרחי כהונה, החפצים להמנות בסופרים ולא יראו מאמריהם קבועים בדפוס, לו ראיתם איך יעקמו מחברים פניהם, אם לא יוסיפו המו"ל להלל ולפאר לרומם לעלה ולקלס את ספריהם על אחת שבע [...] ובדברו רתח להוכיח את העוברים גבול מזה ומזה יקנה לו שוטנים [...] לו שמתם לבכם לכל אלה, כי עתה לא שפכתם שיחכם על המו"ל".²⁶

עורך המליץ, שלא הצליח לדעת המבקר במעשה הקסמים, אינו מוכן לקבל כל ביקורת בטענה שהמבקרים אינם יכולים למתוח ביקורת על עורך עיתון בלי להבין את קשייו עם הכותבים למיניהם שמקימים לו אויבים בכל המחנות כשהם תוקפים אנשים וגורמים שונים... אבל הרי הזוהרנו מראש, תוהה אברמוביץ':

והיך? תקראו כלכם בתמהון, הכי לא מראש ראה המו"ל את כל היגיעות והתלאות האלה? אז אנחנו, גם אנחנו, הכי לא מראש העלינו כל זאת בכף מאזנים, הכי מראש לא ידענו כי צנים ופחים בדרך המליץ? הלא למען זאת השתוממנו לראות איש אמיץ לבב, המודיע והמבטיח לעשות גדולות, למרות רוח כל היגיעות והמכשולים אשר אנחנו הצעירים והחלשים לא יכלנו לעשות ככה ולא הרהבנו להגיע למקומו! אבל אם בראשונה הרגיש בתוכו שאר רוח וגבורה, הלא ילך נא לפנינו, כאשר דבר בפיו לרדוף שלום בין האמונה וההשכלה וירחיב נדר השתיקה! ואיך ישנה היום טעמו להגיד, כי אין לאל ידו לעשות כהבטחתו ולצעוק עלינו החלשים, הבאים לראות נפלאותיו, כי נגיע למקומו! אבל ידידי, שמעו נא לתחנוני המו"ל בשועו אליכם [...] הלא לפי דבריו דמיו יזלו כמים וירד חיים שאולה. ובאמת מה בצע כי נהרוג את אחינו צעדערבוים וכיסינו את דמו? אם כן אפוא, תצעקו כלכם, לא ילך עוד המליץ, ישוב לו לחדר הורתו ונעלה גם אנחנו מעליו, ועד מתי יהתל בנו לקרוא בכל שבוע ושבוע כבת קול: "המליץ בין האמונה וההשכלה, והוא על עמדו יעמוד?".²⁷

למרות האכזבה, קורא המבקר לאחיו המשכילים לא לנטוש את העיתון ולתת לו סיכוי... "הן אמנם צדקתם אחי. אבל כאשר תתבוננו תראו כי טוב לתת להמליץ שיקרא לע"ע (לעת עתה) את קול הקריאה הזו ואם כי על מקומו יעמוד בשלום, וכאשר יערה עליו ועלינו רוח ממרום ותבוא העת הטובה והמוכשרת, אז יחל גם הוא ללכת ויפליא לעשות, ואז אשריכם! בעת הטובה היא תקבלו שכר על כליון עיניכם ורב טוב ועונג תשבו מהמליץ, אשר ירדוף שלום ויקים הבטחתו". אלא שסיכויי הצלחתו מתוארים על ידי אברמוביץ' בעולם אוטופי שבו תשרור אידיליה בין המחנות ויחולו שינויים בטבעם של היהודים, שאותה הוא מתאר בהמשך. בעולם אידילי כזה לא יהיה עוד צורך בהמליץ, הוא קובע באירוניה ומחזיר את הדיון הביקורתי לממדיו הגשמיים. צדרכוים, הוא קובע, איננו חושש מנקמת הציבור. הוא דואג להכנסות כתב העת, מטה לחמו, כדי שלא להביא לסגירתו, כפי שהודה הוא בעצמו:

יוחן אחינו זה המודה בפירוש בהמליץ [...] לאמר "כי רק על מספר החותמים יחיה המ"ע, ומה השכרנו אנחנו אם הרהבנו בנפשנו עוז להרחיב מעט נדר השתיקה?" הנכם רואים כי החכם צדערכוים יודע לבדו את חובותיו הגדולות ויודע ג"כ (גם כן) שלא ימלא אותן, אבל הוא איננו יוצא ידי חובתו, לא מאשר יראת העם על פניו, פן יתנהו למחלל קדש, רק מדאגה מדבר פן ימעטו החותמים ויסכרו מעיני מחיתו. לכן חדלו לכם אנשים יקרים לזרות מלח על פצעי אחיכם, כי רע ומר גורלו!²⁸

על העיתון להבטיח את קיומו כדי להשפיע, לא כמו ספר נידח וחד פעמי. ובכל זאת, למרות הביקורת והאירוניה, מוצא אברמוביץ' מעלות רבות יותר בהמליץ מאשר בהכרמל. אולי גם הוא מטעמים מעשיים, כדי לא למתוח את החבל ולא לאבד את הבמה שניתנה לו: "ולבלתי נחטא להאמת, החובה עלינו להגיד כי בכל זאת לא התרפק לפעמים (רק לפעמים!!!???) (זו הערה בסוגריים פרי עטו של צדרכוים שעשה בטקסטים כבתוך שלו, ג"ק) החכם צדערכוים ויצא מגדר השתיקה. ובכלל הרהיב בנפשו עוז יותר מבעל הכרמל לדבר ולאסוף מאמרים כאלה, שהחרידו והפריעו מעט המנוחה במחנה העברים, אם אמנם כי לפעמים יצא כמעט שכר המאמרים החופשיים בהפסד הערותיו הערומות והמשתמעות לתרי אפי, והיה בונה וסותר לעתות בבת אחת". הוא רומז למנהגו הייחודי של אר"ז להוסיף הערות ארוכות, לעתים כמעט כמו המאמר עצמו, למאמרים שאתם אינו מסכים אבל מפרסמם בכל זאת במלואם ומלווה את המאמר בטקסטים שיכולים למלא מחקר נפרד. "לבסוף עוד דבר טוב נמצא בו", מוסיף אברמוביץ', "אשר לא עשה את המליץ ביחוד בית ועד למפרשים, והתרחק כפי יכלתו מבאורים ופירושים של מה בכך". ולו כדבריו "יערכו לו ולמכתב עתתו, כי יקום לימים רבים וללחמו לא ידאג, כי אז היה אחד מהמו"ל המצוינים והמשובחים!"²⁹

בפרק הבא של הסדרה מתייחס אברמוביץ' בעיקר לספרים ולסופרים, אך מסכם את הפרקים שהקדיש לעיתונות כדי להצביע על כך שגם הסופרים והעורכים המשכילים,

כל חפץ השכלתם היא להתאמץ בתחבולות ולקיים את דבריהם ולהסכים החדשות ברוח הנושנות [...] וראינו עוד שגם החכמים פין וצערערבויים לא הצליחו להעתיקים – כהבטחתם – מהמקובלות, ולשאת במכתבי עתיהם על העת החיה להעבירה. גם החכמים האלה לא הצליחו להחיות הספרות העבריה בענינים נחוצים ומועילים, איש איש מפתח לבבו ומדאגתו. זה אולי דואג לשמו לבלתי יחולל, וזה דואג לפרנסתו, לבלתי ישבר מטה לחמו, "כי רק על מספר החותמים יחיה המ"ע".

לנוכח קביעה זו, גם הוא קורא לתמיכה ממשלתית.

ראוי היה כי הממשלה הנדיבה, החפצה בטובת עמנו וכל חפצה להרים בכבוד קרן ישראל, היא תסמוך בטובה מוציאי לאור מכתב העתים שבועיים וגם חודשיים, למען לא יהיו תלויים מאחרים ובאופן כזו יהיו חפשים בדעותיהם ויכלו להוציא כל הגות רוחם בלי פחד ולגלות און העם למוסר, להקשיב בקול הזמן וללכת בחוקי חיים. באופן כזו הרהיבו נדר השתיקה, והורו במאמריהם כי לא המדרש והפלפול עיקר אלא המעשה, ולא הדבור בעצמו יפה אלא התוכן והתועלת המגעת ממנו, ואי מקבלים שכר על הדרישה אלא אם יסודתה בהררי נסיון ומגמתה להועיל. ובכן נפלו, נפלו אבטוריטיטים ודעות מקובלות הרבה, והשכלתנו יצאה מן המצר להתהלך ברחבה בארצות החיים, ועם המו"ל השמיעו קולם עוד סופרים, אשר יצאו מחוריהם לדבר את אשר בלבבם, בראותם כי הממשלה הברוכה תמך להם באברתה ושכרם לא יקופח, והוא הדין לעזור גם למחברי ספרים טובים. וכל העם כשהיו שומעים את דבריהם, בהיות שמכתבי העתים והספרים המועילים היו נמכרים בזול ונשאו מדבריהם על ענינים ומחסורים שהזמן גרמא. היו מקבלים לאט לאט מוכחת חיים ומוסר השכל.³⁰

אברמוביץ' מדבר על תמיכה ישירה בעיתונים ובעורכיהם, בעוד קובנר קיווה להפצה חיינם של העיתונים והספרים. אבל גם מטרתו של אברמוביץ' היא להוזיל את מחיר העיתונים, ואין הבדל בין נכונותם של השניים להיסמך על בעל המאה, הממשלה הרוסית, תוך הבעת אמון ברצונה הטוב ובאי התערבותה בדעות ובתכנים שממילא ישאו חן מלפניה. כדאי לציין עוד כי אברמוביץ', שלגלג על השימוש התכוף שעושה קובנר במונחים כמו "רוח הזמן" שהעתיק, לדבריו, מהתבטאויות האינטליגנציה הרוסית, הוא עצמו עושה שימוש במונחים דומים כמו "קול הזמן" ועוד...

עוד הוא דורש מצד רבויים ועיתונו למלא עוד תפקיד: תרגום מאמרים בנושאי היהדות והיהודים שהתפרסמו בעיתונים החשובים ברוסית, אך לא הגיעו לרבים בקהילה בגלל אי ידיעה של שפת המדינה וחוסר עניין בעיתונות הכללית.³¹ אר"ז מצידו מתרעם במיוחד כאשר מכנה המבקר אח עיתונו "פרה חולבת". הוא מתגאה במקצועו כבעל מלאכה וסוחר ואומר:

לא עשינו את המליץ קרדום לחתוך בו לחם לביתנו [...] טובים היו לנו הימים האלה עת עסקנו במסחר מלאכת ידיים; עוצב ומחסור לא ידענו, קול מבקרים לא שמענו [...] ולולא מגמתנו להועיל כפי האפשר לאחינו, כבר השלכנו אחרי גונו העבודה

הקשה והמיגעת בשר ונפש ומשביעה רוגז ובוז. עוד לא תש כוחנו ולא רפו ידינו לעבוד בשדה המסחר [...] ולו נאבה למכור חריצותנו, כשרונותנו ועתותינו אשר אנחנו מבילים בסדור המליץ לפעמים עד עשרים שעות ביום, נשיג משנה שכר מאשר נקצור מכל עמלנו במה"ע.

אך מעל הכול מדאיג אותו ההיבט הכספי: "אך ביותר פשעת כאשר נתת להעתיק דבריך לשגת רוסיא ולהושיטם לשרי הממשלה, אשר לא ידעו להעריך בעצמם תעודת ופעולת המ"ע ויביטו אל פיך כאל מבקר נפלא, מעמיק ונבון שאין כמוך בישראל, ותחת אשר אמרת להיטיב למה"ע, עוד תרע להם, כי מעתה כבר מאד יהיה להטות את לב הממשלה לתמוך ידי המו"ל העבריים במתת כסף".³²

בסדרת מאמריו "השקפה קטנה על מצב העברים בליטא ופולין", מספר קובנר כי "אחרי רוב עמל ויגיעה לא עלתה בידו לאסוף למען המליץ תומים כאשר הבטיחהו". מכאן הוא מסיק את מסקנתו המפורסמת כי "הליטערטור העברית עוד מעט תיפול ולא תוסיף קום" (אר"ז מוסיף כדרכו מאמר מוסגר המורכב משלושה סימני שאלה, שלושה סימני קריאה והמילה: "שקר!"). מסקנת קובנר: "הניחו להם לצעירים, כי ילכו אל דרכם". עורך המליץ הוסיף בסוף המאמר הערה ארוכה כתובה בלטה: "צא וחשוב, הספרות העברית מאלפים שנה ויותר אחר חתימת התנ"ך, אם יש כמוה בשפות רבות אחרות? – אל תאמין כי יחר אפנו או יפול לבנו אם לא עלתה בידך לאסוף תומים על המליץ. הן הודות לאל יש אתנו למדי להחזיק את המ"ע במעוזו, ומדי שנה בשנה ירבו החותמים. ואם עוד לא הצלחנו עד כה למצוא שכר בעמלנו, נדע בברור כי לא יארכו הימים ויראו אחינו ויבינו אל פעלינו וייטב גם לנו".³³ כשהוא נלחם על מפעל חייו נעלמות לפתע כל תלונותיו של אר"ז על מר גורלו של עורך עיתון עברי.

לאחר עוד מאמר ביקורת אחד הניח לו אר"ז ללכת לדרכו, וקובנר עבר אל הכרמל. מכל מקום לא היה המשך ל"יוזמה ההבראיסטית" של השלטונות והיו שסברו כי כל מטרתה לא הייתה אלא "מודיעינית" – לתהות על הלכי הרוח בקרב האינטליגנציה העברית. אבל במגוון הדעות שהובעו אפשר להבחין בכירור בין שני מחנות בולטים בספרות ההשכלה העברית. המחנה הוותיק, בראשותו של אברהם בר גוטלובר,³⁴ מורהו של אברמוביץ', ומחנה הצעירים בראשות קובנר. אלה ממורי בית המדרש בז'יטומיר, ואלה מתלמידי ומתלמידי האוניברסיטה של קייב. שנאתו של אב"ג לקובנר גברה עד שהקדיש לו פמפלט שלם בשם אגרת צער בעלי חיים,³⁵ שאליו נספח קובץ מכתמים תחת הכותרת "גם אלה משלי מהללאל", שהופיע תחילה בהמליץ ושהמכתם ה-16 שבהם מסכם את ביקורתו של קובנר על העיתונות העברית: "על המגיד יגיד שקר יפיח כזבים, אמרות המליץ לא נמלצו לחכו, ועל הדר הכרמל והשרון ידרוך ברגל גאוה".³⁶ אברמוביץ' הצטרף לדרור "הזקן" גם על רקע חיסול חשבונות אישיים, לעיתים קטנוניים, שנפרשים לאורך גיליונות המליץ ומחוץ להם, כמו עניין טעויות התרגום בספרו של אברמוביץ', תולדות הטבע. ככלל, קובנר חבריו יצאו נגד האוטודידקטים בני

הדור הישן שלא הייתה להם השכלה פורמלית גם אם, בסופו של דבר, רבות מעמדותיהם, כמו בתחום ביקורת העיתונות, היו, כפי שראינו, קרובות מאוד. מבחינה כרונולוגית הן מנדלי הן קובנר היו אז אנשים צעירים. אברמוביץ' "הזקן" עוד לא היה בן שלושים, וקובנר היה ינוקא בן 23... אר"ז, שעיתונו שימש אכסניה למאבק ספרותי היסטורי זה, העדיף להתייחס אליו כאל הצגה תקשורתית. "אין כאן לא זקנים ולא צעירים", העיר למאמרו של מנשה מרגלית, הסוקר את חקר דבר ומגן על קובנר נגד ה"זקנים", "לא שדה מערכת ולא רעם מלחמה... רק גיא חזיון".³⁷

הערות

- 1 שלום יעקב אברמוביץ' (1836-1917) היה מחשובי הסופרים בעברית וביידיש בעת החדשה. נחשב למניח היסודות לספרות, לסגנון העברי המודרני ולכתיבה הספרותית ביידיש ולאבי הספרות העברית החדשה. שם העט "מנדלי מוכר ספרים" ניתן לו בידי עורך העיתון המליץ, אלכסנדר צדרבוים. מיצירותיו המפורסמות: **מסעות בנימין השלישי**, **פישקה החיגר** (**ספר הקבצנים**) ו**בעמק הבכא**.
- 2 אברהם אורי קובנר (1842-1909) היה פובליציסט ומבקר ספרות יהודי משכיל יליד ליטא. נחשב לאבי הביקורת הספרות העברית המודרנית ולימים עבר לכתוב ביידיש וברוסית, ניתק את קשריו עם העברית והיהדות והתנצר. השתייך לחוגי האינטלקטואלים הרוסים הרפורמיסטים.
- 3 אברהם אורי בן צבי קאוונער איש ווילנא, חקר דבר והוא קבוצת מאמרים שונים לרוח הזמן בשפת עבר, וורשה, תרכ"ו (1866) בדפוס החדש של ה' אפרים בוימטריטטער ושותפו ' ראטהבלאטט (להלן: קאוונער, חקר דבר).
- 4 א"א קאוונער, "פרחי המליץ" (לשנת 1866), בתוך: הנ"ל, צרור פרחים והוא קבוצת מאמרי בקרת שונים, אדעססא, תרכ"ח (1868), עמ' 17-92.
- 5 ש"י אבראמאוויתש (או אבראמאויץ), "עין משפט: אם קבלה היא נקבל", המליץ, 1865. הפרקים הרלוונטיים לביקורת העיתונות הופיעו בתאריכים 28.9, 4.10, 19.10, 10.11, 16.11.
- 6 שם, עמ' 50-56.
- 7 אליעזר ליפמן זילברמן (1819-1882) היה רב ושוחט, ולאחר מכן עורך ומו"ל ועסקן ציבורי. ייסד ב-1856 את השבועון העברי הראשון, המגיד, בעיר ליק שבפרוסיה המזרחית, ושימש כעורכו עד 1880. ייסד גם את ההוצאה לאור "מקיצי נרדמים".
- 8 שמואל יוסף פין, המכונה גם רש"י פין, סופר וחוקר עברי (1818-1890) היה איש תנועת ההשכלה וממנהיגי יהדות וילנה. ייסד ב-1860 את השבועון העברי הראשון בקיסרות הרוסית בשם הכרמל, שהפך לשבועון ב-1870 ונסגר ב-1880.
- 9 אלכסנדר הלוי צדרבוים (1816-1893) היה סופר, עיתונאי ועסקן עברי ויהודי, חתם בשם העט אר"ז. בשנת 1860 הקים באודסה את הביטאון המרכזי של ההשכלה העברית המליץ, ולצדו, תחילה כמוסף ואחר כך כעיתון עצמאי, את קול המבשר ביידיש. ב-1871 עבר העיתון לסנקט פטרבורג והיה העיתון העברי הראשון בעיר הבירה הרוסית. לצדו הוציא לאור עיתון ברוסית. אחר כך שוב הקים עיתון ביידיש בשם יידישע פאלקסבלאט בסנקט פטרבורג. ב-1886 הפך המליץ ליומון. מאמצע שנות השמונים גייס את עיתונו לשירות תנועת "חיבת ציון". אר"ז ערך את העיתון עד מותו. המליץ המשיך לצאת לאור עד 1904.
- 10 ד"ר אהרן יצחק גולדנבלום (1828-1913), חתנו של אר"ז ושותפו להוצאת המליץ, היה אחראי להוצאתו לאור של עיתון בגרמנית ואחר כך ביידיש שיצאו לאור לצדו.
- 11 קאוונער, חקר דבר, עמ' 51.
- 12 על תפקודה של העיתונות העברית כ"בית מדרש", ראו מאמרי "עיתון ולא בית מדרש: יחיאל בריל כעורך מודרני של הלבנון", קשר, 58, עמ' 103-111.

- 13 קאוונער, חקר דבר, עמ' 52.
- 14 "רוח חיים", הכרמל, 12.11.1866, שנה ששית, גיליון 24.
- 15 קאוונער, חקר דבר, עמ' 52-53.
- 16 שם, עמ' 53-54.
- 17 שם, עמ' 54.
- 18 ש"י אבראמאויטש, "דברים אחדים על דברי המחברת 'חקר דבר' מאת אברהם אורי קאוונער", המליץ, 2.2.1866, שנה ששית, גיליון 3. לגבי ביקורת הספרות נראה שהצדק הכרונולוגי עם אברמוביץ' שפרסם את ספרו משפט שלום: והוא אספת מאמרים שונים (וילנא, תר"ך) עוד ב-1860, ובו ביקורת שעוררה סערה על הסופר אליעזר צוויפל.
- 19 ה"ל", "עין משפט: אם קבלה היא נקבל", שם, 28.9.1865, שנה חמישית, גיליון 36.
- 20 שם.
- 21 שם.
- 22 ש"י אבראמאויטש, "אם קבלה היא נקבל", המליץ, 4.10.1865, שנה חמישית, גיליון 37.
- 23 פין, "דברי שלום ואמת", הכרמל, 13.3.1863, שנה שלישית, גיליון 31.
- 24 ה"ל", "אם קבלה היא נקבל", שם, 19.10.1865, שנה חמישית, גיליון 38.
- 25 ה"ל", "אם קבלה היא נקבל", שם, 10.11.1865, שנה חמישית, גיליון 41.
- 26 שם.
- 27 שם.
- 28 שם.
- 29 שם.
- 30 ש"י אבראמאויטש, "עין משפט: אם קבלה היא נקבל", המליץ, 16.11.1865, שנה חמישית, גיליון 42.
- 31 שם.
- 32 שם.
- 33 המליץ, 2.2.1866, שנה שישית, גיליון 3.
- 34 אברהם בר גוטלובר (1811-1899) היה משורר, סופר, עיתונאי, מחזאי, היסטוריון, מחנך ומתרגם מן הבולטים בסופרי ההשכלה. כתב בעברית וביידיש, חתם בשמות אב"ג ומהללאל.
- 35 אברהם בער הכהן גאטטלאבער, אגרת צער בעלי חיים, זיטאמיר, דפוס א"ש שאראוו, תרנ"ח (1868).
- 36 א.ב.ג., "גם אלה משלי מהללאל", המליץ, 7.2.1867, שנה שביעית, גיליון 4.
- 37 המליץ, 24.5.1866, שנה שישית, גיליון 18.